ISSN 0130-528X. Українське літературознавство. 2011. Випуск 74. С. 20–26
Ukrainian Literary Studies. 2011. Issue 74. P. 20–26

УДК 140.8(477:1-15:1-11)І.Франко:159.922.4

УКРАЇНА У ВІЗІЇ ІВАНА ФРАНКА МІЖ ЗАХОДОМ І СХОДОМ*

Любомир Сеник

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна

Іван Франко глибоко розумів становище народу під окупацією двох імперій, хоча завжди народ прагнув до незалежности, що реалізувати тоді було неможливо. Мислитель розумів, який складний шлях лежить до державности. Геополітичне становище України І. Франко розглядав у європейському контексті – Заходу і Сходу, де бачив однаковий стан українців. Тому він пропонував свою програму визволення. Головний акцент ставив на пробудження національного самоусвідомлення мас, а воно відкриє шлях до активної політичної діяльности. Водночас мислитель критикував політику як Заходу, так і Сходу щодо національного питання. На прикладі панславізму, який має відмінности в обох імперіях, письменник розкрив політичні спекуляції як Австро-Угорщини, так і Росії, та покладав надії на власні національні сили.

Ключові слова: національне питання, імперія, панславізм, державність, національна свідомість.

Історичні реалії в часи Івана Франка загальновідомі: етнічні землі України були роздерті між двома імперіями – Росією та Австро-Угорщиною. Отже, інтелектуальні "рухи" на цій території були, звичайно, далеко не однозначні і мали виразний різнонаціональний колорит. Прагнення поневолених чужими державами етнічних земель України і сусідніх з нею народів вносили відповідні тенденції не лише в політичне життя, а й у культурно-духовний процес.

У цій ситуації Україна, з огляду на своє географічне положення, в умовах бездержавности особливо гостро відчувала різновекторні тенденції, насамперед, політичні (маю на увазі, все ж таки, відмінні політичні сутності двох імперій – конституційної Австро-Угорської і деспотичної – Російської), як і різні умови розвитку саме українського інтелектуального життя.

Враховуючи це, варто мати на увазі, що І. Франко сприймав Україну як неподільну етнічну цілість і неодноразово підкреслював, в багатьох випадках конкретизуючи свої спостереження аналізом соціяльно-національного гніту на всіх територіях поневоленої України, що найголовнішим завданням є докласти максимум зусиль для пробудження нації до активного життя – до процесу, який започаткував би боротьбу за створення власної держави. Держава не як самоціль, а необхідна і при тому єдина умова, що гарантує нації історичну перспективу.

У зв'язку з цим І. Франко розгорнув дяльність, розраховану на певну перспективу, принаймні на все своє творче життя, і спрямовану на низку заходів, без перебільшення, програмних, що стали стратегією письменника, для якого надзвичайно важливі були такі феномени, як патріотизм, гуманізм, національне визволення, активний культурно-духовний діялог з усім світом, розбудова духовної "бази" національної ідентичности народу. І серед цих напрямних особливу увагу І. Франко звернув на критику соціяльного стану народу, що в інтерпретації його соціяльне було синонімом *національного*, тобто не класового, а загальнонаціонального – адже нація була поневолена чужинцями. До речі, пізнавши класову теорію К. Маркса, можна сказати, перехворівши соціялізмом, що, зрештою, було характерним не тільки для українських інте-

* Статтю подано в авторській редакції.

© Сеник Л., 2011

лектуалів, а й західних, І. Франко прийшов до висновку про непридатність цієї теорії на практиці (згадаймо його працю "Що таке поступ?", 1903). Для осягнення державности письменник бачив насамперед активну працю, скеровану на пробудження народу, слушно відзначаючи, що "*конечна річ нам – **не одиницями, не партіями, а всім народом, усіма силами*** (підкреслення наше у Франковому виділенні. – *Л. С.*) *подумати над тим, щоб завести і піддержувати в Галичині, на Буковині, на Угорській Русі, де тільки можна, систематичну, не дилетантську, свідому політичну роботу: усвідомлення, підношення і організування мас народних.* Народ треба розворушити в ім'я його інтересів, його наболілих потреб..." [5, с. 359]. Ці програмові засади І. Франка ("пробудження", "розворушення") переконливо говорять про систематичну і безперервну роботу, що її варто реалізовувати "всім народом".

Глибоке розуміння І. Франка України "на Сході", де в першу чергу має на увазі російський деспотизм, одібрання українцям елементарних прав існування *українства як духовности нації*, яка реалізується в мові, в історичній пам'яті і, природно, в діяльности у сфері літератури, науки, мистецтва. (Це ті можливі, хоч і обмежені та, певна річ, не вичерпані норми для виживання і збереження етнічної цілости й недоторканности її в умовах бездержавности, коли політичне життя перекреслив російський абсолютизм). І критикуючи цей "східний деспотизм", І. Франко наголошував на традиційности його відносно українства. У статті "Сухий пень" письменник розкрив цю традиційність мислення російського чиновника в особі російського уряду, який не захотів "зорієнтуватися і поглянути на своє становище супроти українського питання" [6, с. 278], на шляху якого стоїть "старий пень" – указ 1876 року. На думку І. Франка, це страшна ганьба Росії. І що характерно, за наявності різних явищ так званих "віянь", ліберальної пори чи соціялістичнної агітації і т. д., не було *жодного* прихильного до українства голосу, не було голосного протесту проти указу 1876 року. І це добре, бо "українська суспільність мала нагоду переконатися, що справа *українського* слова, *українського* розвою чужа для великоруської суспільності, що та суспільність також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає (з виїмком немногих, високих умом і серцем одиниць) так само, як її бюрократія…" [6, с. 280]. І завершує цю думку необхідністю боротьби російської суспільности за право на самостійний розвиток. Звісно, тут, зокрема, постає низка питань: наскільки ця суспільність готова до такої боротьби, коли в умовах чиновницько-державного російського абсолютизму й упокорення загалу під царським скіпетром виявлення мінімальних демократичних прагнень фактично майже неможливе.

Важко втриматися від паралелі: сьогоднішня російська суспільність дуже подібна до тієї, про яку писав І. Франко, знову ж таки за малим винятком тих високих умом і серцем одиниць, які насмілилися, наприклад, протестувати проти різні в Ічкерії [3]. До речі, свідчення про це російської журналістки Анни Політковської коштувало життя – отже, природа російського деспотизму з часом не змінюється. Але, на жаль, не змінюється суспільство, уточнимо: у сучасному російському суспільстві різні тенденції – від неофашизму до малих і слабких проявів справжнього демократизму, який, проте, не завжди має можливість чи сміливість говорити одверто про сучасну політику Кремля. Показовим з цього погляду є виступ відомого історика Ю. Афанасьєва [1] і не менш цікаве інтерв'ю з ним з погляду висвітлення його бачення сучасної ситуації в так званому пострадянському просторі [4].

На цьому ж таки Сході в часи Франка для польської суспільности, але не для української, в легкому повіву лібералізації московщини настали інші, трішки кращі

часи, бо, за висловом І. Франка, "варшавські поляки вже приготовляються до виборів послів на свій національний сойм у Варшаві, укладають листи професорів для свого національного польського університету в Варшаві", а українці живуть наївною ілюзією, що "спадуть окови з українського слова і вільно буде друкувати книжки, брошури та газети українською мовою" [8, с. 284].

Ілюзії – небезпечна річ: мимоволі напрошується паралель – двадцяті роки XX століття, коли ціле покоління надзвичайно талановитих українських письменників в "добу розстріляного відродження", на жаль, не було вільне від ілюзій і розплатилося за це Соловками і Сандомором, Біломорканалом чи іншими гігантськими "новобудовами" новітньої імперії з використанням каторжної праці політичних в'язнів...

І. Франко безпощадний до українських ілюзій на теренах Сходу. Він бачить ***свою*** Україну, розшматовану і переділену імперіалістичними акулами, і сам не має жодної ілюзії щодо майбутнього своєї України. Праця і праця – девіз письменника як єдино можливої альтернативи супроти поліцейської політики російського самодержавства з його вгвинченим у лоб наказом "Нє пущать!"

Геній І. Франка користає з конституції Австро-Угорської імперії, нехай навіть куцої (в чому переконався, важко переживши безпідставні арешти і митарства, де часто-густо навіть у власній суспільности не знаходив моральної підтримки і національної солідарности). Власне тут, в умовах куцої конституції, реалізується українська преса, на місце тих журналів, які припиняють своє існування, з'являються інші, видаються українські книжки, працює наукова установа з фактичними функціями Академії Наук – Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ). Саме тут публікуються письменники з Наддніпрянщини, бо там, в умовах московського деспотизму, заборонене українське слово. І в той же час саме тут поет називає в "Тюремних сонетах" Австро-Угорську імперію "тюрмою народів", бо імперія не змогла стати *демократичною* державою в повному розумінні цього слова, де свято шанували б права всіх народів, які населяють цю державу-тюрму, бо в ній українці, як і, до речі, поляки на своїй етнічній території, переподіленій між імперіями, були позбавлені права мати свою власну державу. Усе це та й інші важливі аспекти саме національного життя українського народу, зокрема його західної вітки, вказують про перебування його аж ніяк не в стані розквіту. І на це складається безліч причин, почавши від соціяльних і закінчуючи політичними, у тім числі часто позначені некоректними стосунками щодо українців з боку інших національностей. Це зазвичай строката, суперечлива і контроверсійна картина стосунків. Водночас у контексті цих стосунків у період виборів виникають трагічні події, як, наприклад, арешти І. Франка (перший 1877-го – за "таємний союз" соціалістів, про що судді не мали найменшого уявлення, але І. Франка разом з іншими засуджено, хоч і не надовго, але достатньо, щоб "вибити з життєвого шляху", а "перестрашена процесом українська суспільність відвернулась від усіх засуджених, немов від зачумлених" [8, с. 374]; другий – 1880-го, третій – 1895-го), криваві Баденівські вибори, 1908 року в час передвиборної кампанії, зокрема, жандарми вбили сільського діяча Марка Каганця на Тернопільщині; подія набула надзвичайно широкого резонансу [9], і т. д. – усе це дуже переконливі свідчення дії "свинської конституції" імперії. Отож, у І. Франка не було ілюзій щодо вирішення державницької ідеї саме в таких умовах. Між Заходом і Сходом І. Франко вибирав орієнтацію насамперед на самих себе, на власну, національну традицію, і ця стратегія І. Франка "доводить, що ли-ше націоцентричну практику можна вважати за досвід питомо української, ефективної модернізації, українського державотворення та національно-культурного відродження" [2].

Це один бік справи, актуальної, зрештою, й донині, оскільки проблема відродження досі залишається актуальною для всього українства, а досвід державотворення завжди актуальний з урахуванням успіхів і прорахунків минулого. Тому для реалізації національної ідеї, що стояла в центрі уваги І. Франка, важливим аргументом були (і залишилися дотепер) демократичні, гуманістичні надбання Заходу. Український мислитель наполегливо й послідовно звертав передусім до художніх надбань як українських, так і західноєвропейських, глибоко розуміючи вплив художньої літератури на мислення, на формування свідомости широкого українського загалу. Тут постає надзвичайно широка картина осмислення національної суті не лише української, а й чужих літератур, цим позбавляючи аргументів (чи псевдоаргументів) сучасних глобалістів у сфері культури та політики. Демократизм, глибоко закорінений гуманізм у художнє мислення творців мистецтва слова, про кого б не йшла мова – Бальзака чи Золя, Данте чи Шекспіра – є національною ознакою європейської спільноти літератур, у тім числі української. І. Франко переконливо простежує свою тезу, підкреслюючи, коли автор відступає від цих, сказати б, стратегічних ознак, він втрачає органічний зв'язок зі своїм народом, втрачає закладену в самій природі мистецтва слова здатність духовно впливати на своє середовище і ширше – на національну спільноту. Адже ця спільнота вибудовується на взаємодії, на діалозі і ніяк не на однобічному монолозі, який засвідчує, по-перше, що "монологіст" так чи інакше змушений спонукати до розмови, щоб з другою стороною співпрацювати; по-друге, щоб змінити негативну ситуацію, коли тебе не слухають, бо не хочуть почути, коли, напевно, включаються політичні чинники; по-третє, зовсім байдужа й незацікавлена друга сторона, з боку якої мала б з'явитися відповідна реакція; по-четверте, мовний бар'єр, який існує як реальна перешкода такого діалогу. Окремо варто виділити в цьому переліку ***стан літератур***, який визначається самобутніми талантами, що викликає зацікавлення всіх без винятку, своїх і чужих.

Інтенсивно І. Франко переборював різні бар'єри, у тім числі й політичні, прагнучи, з одного боку, донести українське слово до чужих літератур і національних спільнот, працюючи у польській журналістиці та науковій періодиці, а також в інших слов'янських і не слов'янських аналогічних виданнях, а з іншого, – переносити на український духовний ґрунт художні здобутки чужих літератур не з метою наслідування чи, в кращому випадку, повторення, а поза сумнівом, власного духовного збагачення. Усе це окрема тема для далеко ще не вичерпаних досліджень. Це та друга сторона "двокрилля" – Захід, який після І. Франка, вже в 20-ті роки XX століття, втілювався, зокрема, в гаслах "психологічної Європи" Миколи Хвильового і "Ad fontes" Миколи Зерова. Сьогодні ж інтеграція української держави в західноєвропейські структури є важливим вектором державницької політики.

Проте ведучи дискурс на тему "векторів" України і, зокрема, української літератури в контексті досвіду І. Франка, варто, все ж таки, мати на увазі хоча б одну обставину. При всій прихильности І. Франка до західної культури як безсумнівної духовної "бази", водночас український мислитель не абстрагувався від політичних реалій Заходу. Переконливою з цього погляду є його стаття "Успіхи панславізму" [10]. На думку І. Франка, критика панславізму випливає зі ставлення до цього явища як західної, так і східної сторін. У статті наведено великий уривок публікації із сербської газети "Радикал" про втручання, кажучи сучасною мовою, російських спецслужб у внутрішні справи балканських країн. Це різко викривальна стаття, спрямована проти російського розкладного впливу, сіяння розбрату в слов'янських країнах, і робить це,

як називають, “країна деспотів і рабів”. І. Франко наголошував на тому, що оцінка передової сербської і болгарської преси є “остаточним і безповоротним банкрутством централістського панславізму, банкрутством вже не моральним, але матеріяльним у повному значенні цього слова” [7].

Щодо української ситуації, то в статті “Успіхи панславізму” висловлена негативна думка про галицьких москвофілів як “слов’янофілів” і ширше – централістського панславізму в Австрії, унаслідок чого “справа централістського панславізму поза кордонами Росії має дуже малі шанси на успіх, малу моральну і матеріяльну силу […]. Такі репрезентанти цього напрямку, як Цанков у Болгарії, митрополит Михайло і Рістич у Сербії, Старчевич у Хорватії, Живний в Чехії, Наумович у Галицькій Русі, впевнено ступаючи на шлях цього панславізму, *фатальним чином опинилися на дорозі відступництва від своєї національності* (курсив наш. – *Л. С.*), від засад звичайної чесності […]. Власне, їхня громада більш чи менш рішуче відвертається від них, деякі з них просто пустилися на жебрання до Росії, випрошуючи в російському суспільстві останні рештки кредиту для “братів слов’ян”. В цьому теж полягає *цілковите банкрутство* (курсив наш. – *Л. С.*) “слов’янської ідеї” [7, с. 59].

На конкретних прикладах грубого втручання у внутрішні справи слов’янських народів, асиміляції та русифікації національностей, наприклад, у Польщі, на Підляшші і в Україні, ліквідації українських народних шкіл І. Франко доводить таке ж банкрутство “слов’янської ідеї” і в самій Росії, де “політика русифікації і оправославлення є передовсім первісним прагненням деспотичного царату до розширення темноти і визискування, до деморалізації народу і знищення будь-яких зародків людської культури, а не до насаджування якоїсь особливої російської культури” [7, с. 62]. Автор слушно вважає, що з падінням царського деспотизму впаде й так званий централістський панславізм [7, с. 64], а царський деспотизм є згубним, страшним для Європи і для самої ж Росії [7, с. 64].

У цій же статті централістському панславізму протиставлена автономно-федералістська форма співіснування слов’янських націй. Проте федералістська форма співіснування народів, виявлена в програмі Кирило-Методіївського товариства, відтак у публіцистиці М. Драгоманова, як і в період захоплення І. Франка соціалістичними ідеями, не витримала проби часу – не витримала ударів царизму (указ 1876 року заборонив українську літературу й науку) та суворої критики марксівського соціалізму в працях І. Франка. Треба сказати, що для української політичної думки вказаного періоду (і навіть пізніше, вже в наші часи) федералізм став каменем спотикання. Не оправдала себе ця ідея передовсім через гегемонізацію “сильного”, що виступає у формі, зокрема, Російської імперії, яка не допускає державного самостановлення народів, що перебувають у її володіннях.

Пізніше, в кінці XIX – початку XX століття, І. Франко акцентував на самостійницькому розвитку нації аж до утворення власної держави. Ця думка стала, власне кажучи, провідною, стратегічною в діяльности І. Франка і залишилася актуальною донині. Іншими словами, слов’янське “розкрилля” матиме справжню силу лише тоді, коли засади “спільного європейського даху” вибудовуватимуться без подвійних стандартів. Сьогодні, наприклад, викликає застереження непослідовність принципів і “правил гри” – досить переконлива з цього погляду позиція щодо Косово, самостійність якого визнало західне співтовариство держав, але не Україна. Подвійні стандарти, засвідчені як у минулому, так і сьогодні, природно, не сприяють співпраці. І. Франко розумів це глибоко і дотримувався принципу рівноправности у вибудові програми і реалі-

зації національного самоствердження аж до державності, опертої на максимальний розвиток власної культури, науки, політичної діяльности, водночас бачачи Україну між Сходом і Заходом з його фундаментальними і багатими духовно прямуваннями, отже, проникливо сприймаючи політичні реалії як Сходу, так і Заходу. Саме тому він робить акцент на розвитку власних культурно-духовних і політичних сил, потрібних нації для її державного самостійного становлення. А воно можливе тільки через систематичну працю, спрямовану на піднесення свідомости широких народних мас.

Проблема – Україна між Заходом і Сходом – донині є актуальною в плані вироблення напрямних у політиці, у стратегії культурно-духовного будівництва і завжди матиме то опонентів, які зорієнтовані, головно, на північно-східний "вектор", то прихильників західної орієнтації. Позиція ж І. Франка на всебічний розвиток власних духовних сил є доброю школою для розбудови твердого фундаменту державности.

Здається, навіть демократ Юрій Афанасьєв до кінця не розуміє біди Росії, хоч і говорить про імперіалізм Росії. Він з певним острахом говорить про бунт чи революцію в Росії. Але найголовніша причина відсутності демократії в Росії не в тому, що той чи інший диктатор є на чолі держави, не в тому, що створилися власники, які перекачують багатства у свої кишені. Причина всіх негараздів Росії в тому, що вона залишається імперією. Ю. Афанасьєв не говорить про головну причину відсутности демократії в сучасній Росії. Головна причина в тому, що ніколи імперія не може бути демократичною, імперія і демократія – несумісні речі. Усі імперії гинули внаслідок відсутности демократії.

Ю. Афанасьєв називає Західну Європу "клаптиком", звісно, порівняно з російською імперією, Захід маленький, але там існує демократія. У погляді на Захід московськими очима, зазвичай, він постане у викривленому світлі, бо "російський погляд" є нічим іншим, як імперським. Так само неправильний погляд Ю. Афанасьєва на Україну, яку вважає не демократичною, а плюралістичною. Він помиляється: князі, церква і т. д. (забув за козацьку республіку!) були тими демократичними структурами, які встановлювали відмінний від москво-ординського устрій. І так було в Україні завжди, поки імперія не знищила ці демократичні структури (Запорізьку Січ, Гетьманщину і т. д.).

Ю. Афанасьєв не має правильного уявлення про різні конфесії і про мову, про що він не хотів би говорити в інтерв'ю. Конфесії в Україні віддзеркалюють її не лише духовний стан, але й інтервенцію у сфері духа Росії, агресія якої сьогодні відбувається в різних сферах – політиці, культурі, зокрема в Церкві. Неправда й те, що українські лінгвісти не мають єдиної думки про мову. Серед українських, підкреслюю – українських лінгвістів є одна думка – в державі є єдина українська мова. А не українські лінгвісти добалакаються до того, що навіть назвуть українську мову "язичієм" чи продуктом "агресії" поляків та австрійців.

Список використаної літератури

1. *Афанасьєв Ю.* Ми – не раби? Історичний біг на місці: "особливий шлях" Росії / Ю. Афанасьєв. Режим доступу: www.novayagazeta.ru.

2. *Іванишин П.* Повернення до культури предків / П. Іванишин // Літературна Україна. – К., 2008. – 30 жовтня 2008. – № 42.

3. *Політковська А*. Друга чеченська / А. Політковська. – К.: "Діокор", 2004. – 291 с. Як великий епіграф до книжки вміщено уривок із праці "Навала. Оповідь волонтера" Л. Толстого, в якому, зокрема, зазначено: "Хто буде сумніватися, що у війні росіян з горцями справедливість, яка випливає з почуття самозбереження, на нашому боці?" Отже, оправдання російської агресії під виглядом "самозбереження" імперії. А. Політковська іншої думки.

4. *Решетилова О.* Про причини поразки демократії в Росії / О. Решетилова, І. Сюндюков // День. – 11 грудня 2008. – № 226.

5. *Франко І.* З новим роком (1897) // Франко І. Мозаїка / І. Франко. – Львів: Вид-во "Каменяр", 2001.

6. *Франко І.* Сухий пень // Франко І. Мозаїка / І. Франко. – Львів: Вид-во "Каменяр", 2001.

7. *Франко І.* Успіхи панславізму / І. Франко // Визвольний шлях. – 2006. – № 2. – С. 53. Статтю переклав доцент Дрогобицького педагогічного університету ім. І. Франка О. Дорофтей. Далі цитуємо за цією публікацією.

8. *Франко І.* Як це сталося (Спогад) / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 34.

9. Ясний Каганець України: зб. матеріалів та творів про Марка Каганця, присвячений 100-річчю з дня його загибелі / Матеріяли зібрав В. Максимів, упорядник О. Полянський. – Львів: "ПАІС", 2008. – 75 с.

10. *Franko I.* Postępy panslawizmu / I. Franko // "Kurjer Lwowski". – Lwów, 1888. – № 66–71, 74, 76 (№ 75 конфіскований, де друкувалася VII частина статті).

UKRAINE IN IVAN FRANKO'S VISION BETWEEN EAST AND WEST

Liubomyr Senyk

Ivan Franko National University of Lviv, Philology Faculty,
1 Universytetska Str., Lviv 79000, Ukraine

Ivan Franko profoundly understood the situation of the nation under the occupation of two empires; though the nation's aspirations for independence had never died, it was impossible to implement them. The thinker realized how complicated the way towards statehood was. Ivan Franko regarded the geopolitical state of Ukraine within the European context – East and West, where, in his view, the situation of the Ukrainians was the same. Therefore, he advanced the Liberation Programme of his own laying emphasis on the awakening of the masses' national self-consciousness which was to pave the way for active political work. Simultaneously, the thinker criticized both Eastern and Western policies concerning the national question. As exemplified by Pan-slavicism having its own specificity in each empire, the author laid bare the political speculations both in Austria-Hungary and Russia while relying on own national forces.

Key words: national, question, empire, Pan-slavicism, statehood consciousness.

УКРАИНА В ВИЗИИ ИВАНА ФРАНКО МЕЖДУ ЗАПАДОМ И ВОСТОКОМ

Любомир Сеник

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина

Иван Франко глубоко понимал состояние народа под оккупацией двух империй, хотя всегда живыми были тяготения к независимости, реализовать которые тогда было невозможно. Мыслитель осознавал сложность пути к государственности. Геополитическое расположение Украины И. Франко рассматривал в европейском контексте – Запада и Востока, где видел одинаковое состояние украинцев. Поэтому он предлагает свою программу освобождения. Главный акцент кладет на пробуждение национального самосознания, а оно откроет путь к активной политической деятельности. Вместе с этим мыслитель критикует политику как на Западе, так и на Востоке, относящейся к национальному вопросу. На примере панславизма, имеющий свои отличия в двух империях, писатель раскрывает политические спекуляции как в Австро-Венгрии, так и в России и надеется на собственные национальные силы.

Ключевые слова: национальный вопрос, панславизм, государственность, национальное сознание.

Стаття надійшла до редколегії 05.06.2010
Прийнята до друку 10.10.2010

© Сеник Л., 2011